

Проф. др Зоран ЛАКИЋ*

ЗАПИСИ О МАРКУ ВУЈАЧИЋУ У РАТУ 1941-1945

Марко Вујачић је позната личност међуратног политичког живота Црне Горе. Један је од истакнутих првака - у Црној Гори популарне грађанске партије - на љевици и активни судионик народноослободилачке борбе 1941-1945. године. Био је члан КПЈ која је руководила том борбом. Изразити народни трибун, говорник на многим народним окупљањима, стваралац усмене и писане ријечи, публициста и писац, оставио је пуно сјећања и записа о себи и своме раду - и за период ослободилачког рата 1941-1945. године. Управо зато није тешко пратити тај рад, који је врло значајан јер се преко њега може доћи до битних сазнања о неким општим питањима рата 1941-1945. године, која имају шири значај.

Једно од њих свакако је питање сарадње КПЈ и грађанских партија, односно снага које су под својом, а не под црвеном, заставом кренуле у устанак јула 1941. године противу фашистичких окупатора. То питање се наметнуло већ у самом јулском устанку 1941. године и рјешавано је на разне начине током читавог рата - све до ослобођења 1945. године. Затим слиједе и друга, не мање важна питања, као што су платформа НОП-а током читавог рата у смислу колико је била демократски саткана да прихвати све антифашисте свих антифашистичких политичких програма. И у том смислу однос према опозицији у рату на бази познатог начела: ко није са нама он је противу нас, односно ко није противу нас он је са нама. Могућност сарадње са таквим антифашистичким (покретима), али и антикомунистичким покретима у Црној Гори и Југославији - без обзира на то што је КПЈ на челу НОП-а и што га побједоносно води. С тим у вези отвара се питање борбе за међународну афирмацију НОП-а. Како је нарастала антифашистичка борба - нарастала су, по својој сложености, и питања која су en passage - тражила одговор. Јер се кроз анти-

* Аутор је ванредни члан Црногорске академије наука и умјетности, Подгорица.

фашистичку борбу у Југославији рјешавало и питање револуције, у ствари питање ко ће преузети власт - након коначног ослобођења земље.

Једно од најкрупнијих питања било је питање уређења ослобођене Југославије - монархија или република, централизам или федерализам. При томе се мора имати у виду да ни појам федерализам нијесу сви једнако схватили - тумачили - подразумијевали. За једне је то била трочлана федерација. За друге шесточлана, па и више од тога. Било је идеја и о балканској федерацији. И о свесловенској, па и свјетској, што доноси свјетска револуција, за коју је КПЈ предидијелена даном свога оснивања 1919. године. Многа од тих питања остала су и након ослобођења 1945. године, можда живе и данас, за академску - теоријску, па и филозофску расправу, преко којих се жељело објаснити федерализам трајним обликом југословенског политичког система - удржавног уређења, ма колико се знало да историја не познаје ништа што је коначно и заувјек ријешено. Има, наравно, и других питања која се могу пратити - преко живота и рада Марка Вујачића - у периоду рата 1941-1945. године.

У мом вишегодишњем научноистраживачком раду сва та питања сам одавно регистровао, у жељи да их у непосредном разговору са Марком Вујачићем фактографски провјерим, евентуално допуним и што потпуније схватим и објасним. Углавном из тривијалних разлога до тога није дошло - тешко се долазило до неопходног магнетофона, а није се могло ни помислити на евентуалне услуге стенографа. Истини за вољу, и сам сам био помало неодлучан у смислу - има времена. Морам признати да ме је пожуривао да то урадим и колега проф. др Слободан Вујачић, Марков синовац. На обострану жалост, смрт је била бржа. Тако сам остао без важног свједока. Морао сам се ослонити искључиво на архивску грађу. Но како је ријеч о прворазредној, па и богатој документацији, није било опасности да истраживача одведе на криви пут. Можда ће понеке анализе бити осиромашене за драгоцјена мемоарска казивања, али је сасвим извјесно да ће закључивања о наведеним питањима бити поуздана ма колико да су изузетно сложена и врло суптилна.

Пођимо хронолошким редом.

У вријеме устанка 1941. године Марко Вујачић је педесетогодишњак (рођен је 1889. године), са значајно исписаном биографијом, обогаћеном искуством једног од лидера Земљорадничке странке, народног посланика, сенатора. Из његових штурних биографских података читамо да је "у народноослободилачкој борби од 1941. године", из чега се не види да ли је као грађански политичар само "пришао" борби или је, можда, осмишљавао и усмјеравао народноослободилачки покрет, чак се не види да ли је то било са првом устаничком пушком или нешто касније, али, опет, устаничке 1941. године. На сличан начин НОП-у су пришли и Јован Ћетковић, члан Главног одбора Земљорадничке странке, затим, Марко Савићевић, Милоје Добрашиновић, члан Главног одбора Демократске странке, и др., затим официри бивше југословенске војске Арсо Јовановић, Велимир Терзић и др. Сачињени су писани споразуми о сарадњи на принципима борбе противу окупатора, "за совјетску власт", против распиривања националне мржње и против повратка

старог поретка.¹ Марко Вујачић је, у сваком случају, један од лидера грађанских партија између два рата (1918-1941) који је за сво вријеме борбе остао добар протагониста идеја и стремљења НОП-а, како ће се то видјети из даљег излагања. И на његовом примјеру се види да је питање платформе НОП-а 1941/1942. године и даље прилично научно неосвијетљена тема, посебно с аспекта могућности сарадње КПЈ са представницима и присталицама осталих грађанских партија антифашистичке оријентације.

Марко Вујачић и Јефто Павић иницирали су одржавање Конференције родољуба Црне горе и Боке на Тјентишту 16. 06. 1942. године. О томе сазнајемо из писма Ивана Милутиновића које је 14. маја 1942. године упутио Титу. "Они предлажу - пише И. Милутиновић - да се по могућности одржи једна конференција истакнутих родољуба из Црне Горе, Боке, Санџака и Херцеговине, на којој би се донио закључак о осуди свих оних који данас сарађују са окупатором... Желе да се ограде од рада Владе. Они би и јавно иступили са једним прогласом, отприлике на бази Острошке скупштине... Њима као члановима Земљорадничке партије јесте жеља да се ограде од рада Гавриловића, ако би он послјије њиховог писма и обавјештења остао у Влади. Ја смо се и Ђидо и сви остали сложили..."²

И заиста је дошло до поменуте конференције на Тјентишту 16. јуна 1942. године, у вријеме када се НОП у Црној Гори налазио у великој кризи. Скуп је био врло репрезентативан и по броју и саставу његових учесника: 7 официра, 5 новинара, 3 правника, 5 љекара, 5 службеника, затим професора и учитеља, свештеника и приватних намјештеника. Укупно 38 делегата, од 80 колико их је било позвано.³ Конференција је учинила значајан помак у разјашњавању ко је ко у Југославији. Дража Михаиловић је до тада високо рангиран у покрету отпора. У САД-у је сматран за једног од три најпопуларније војсковође II свјетског рата.⁴ Након конференције на Тјентишту о њему се пише у свијету и на други начин. Тај негативни утисак се постепено преноси и на избјегличку краљевску владу у Лондону, па и самог суверена краља Петра II, који ће бити изложен понижењу приликом своје посјете САД-у.⁵

Због свега изложеног, Конференција на Тјентишту представља први значајнији корак на плану међународне афирмације НОП-а. У свијету се запажа да су у њега укључене све политичке и социјалне структуре, што је било врло значајно, јер је до тада представљан као чисто комунистичка ствар, а комунизам је представљан као "баук који кружи Европом". Ова конференција је као таква оцијенјена у нашој историографији, али још не у мјери коју заслужује. С тим у вези је и валоризација улоге њених иницијатора. У сваком случају показала је да је мо-

¹ Др Зоран Лакић, *Народна власић у Црној Гори 1941-1945*, Цетиње - Београд 1981, стр. 98.

² Архив Историјског института Црне Горе (АИИЦГ), IV, 1д-2(42).

³ З. Лакић, н. дј., стр. 227.

⁴ *Сјоменица српске народне обнове у Америци*, 1941-1961, Чикаго 1961, стр. 61.

⁵ Исто, стр. 67-71.

гућна успјешна сарадња свих антифашистичких снага, без обзира на њихову идеологију и идејно опредјељење.

Марко Вујачић је активни учесник и других скупова родољуба Црне Горе и Југославије, који су судбински утицали на њихову будућност. У октобру 1943. године изабран је за члана Иницијативног одбора за сазив скупштине ЗАВНО Црне Горе и Боке, који је био састављен од пробраних и угледних родољуба. Према некима од њих имала се резерва, што је, вјероватно, понукало Марка Вујачића да остави и сљедећи запис: "Грехота Вам је да ме сматрате присталицом Земљорадничке странке, јер ја са њом немам више ништа заједничко, пошто је и њен шеф Гавриловић - помогао Дражи Михаиловићу и сарађивао са њим".⁶

Као што је познато, скупштина ЗАВНО Црне Горе и Боке одржана је у Колашину 15. новембра 1943. године и донијела историјске одлуке о положају Црне Горе у будућој Југославији, одлуке које су чиниле политички и правни основ стварања будуће федералне Црне Горе. Ове одлуке су оцијењене као један од стубова на којима ће почивати заједничка зграда народа Југославије, урађена на принципу федерализма.

Марко Вујачић је био изабран за једног од три потпредједника (са Јовом Радовићем и Ђоком Павићевићем). У Предсједништво су још изабрани Б. Љумовић, Л. Јовановић, И. Мирковић, Ј. Симоновић, П. Маудић, М. Вицковић и И. Вујошевић. Предсједник је био др Нико Миљанић, професор Београдског универзитета.

Колашинска скупштина ЗАВНО Црне Горе и Боке изабрала је 11 делегата за Скупштину АВНОЈ-а, која ће се састати на историјском засједању у Јајцу крајем новембра 1943. године. У делегацији је био и Марко Вујачић као вијећник за срез никшићки.⁷ Његов замјеник је био Гојко Гарчевић, адвокат. Запамћен је по залагању о "братству и јединству не само нас Јужних Словена, но јединству свих Словена, чије су границе од Јадрана до Јапана". Ту своју идеју он је објаснио на Скупштини у Јајцу, сљедећим ријечима: "Ми идемо тако далеко да не само што хоћемо створити федеративну демократску Југославију, него хоћемо да сви словенски народи дођу у једну заједницу и да сви буду уз своју мајчицу - моћну Русију. И да баталимо више са овим државама Балкана, које су као черга свака са по једним кровом, које сваки вјетар носи и које сваком служе, но да имамо једну државу - од Јадрана до Јапана".⁸

Иако са данашње дистанце ове идеје и залагања могу да трпе озбиљне замјерке, ипак остаје као непобитна чињеница да је удробљени Балкански простор највише штете донио, управо, својим народима.

На скупштини АВНОЈ-а у Јајцу Марко Вујачић је изабран за једног од потпредједника. Тиме ће бити у жижи многих кључних догађаја чији се расплет дешавао у завршној години рата, или прве године након његовог завршетка. Сачувана је прворазредна архивска доку-

⁶ З. Лакић, н. др., стр. 305-306.

⁷ ЗАВНО Црне Горе и Боке - Збирка докумената, одабрао Зоран Лакић, Титоград 1963.

⁸ Прво и Друго засиједање АВНОЈ-а, Загреб 1963, стр. 158.

ментација о томе како је дијељен Санџак између Црне Горе и Србије и како се долазило до заједничке границе ових република на простору Косова и Метохије, које су теме и данас врло актуелне. У те расправе Марко Вујачић је уносио доста романтизма, испољеног у већ елаборираној тези о уједињењу свих словенских народа "од Јадрана до Јапана".⁹

Значајно је ангажовање Марка Вујачића у расправама око унутрашњих граница, тзв. авнојевских граница и разграничења. То је до скоро била права табу тема. Тек прије коју годину појавила се књига *Државне границе и унутрашња територијална подела Југославије*. То питање није представљено тако деликатно - како нам данас изгледа. Ипак, вођене су чак и жучне расправе, са супротстављеним мишљењима, па и оспоравањима. Посезало се за искуствима прошлости. Посебно је тај манир био карактеристичан за иступања Марка Вујачића у расправи о Санџаку, која је вођена у Предсједништву АВНОЈ-а крајем 1944. и почетком 1945. године. Опширније сам о томе писао у књизи *Партизанска аутономија Санџака 1943-1945*. Сада бих се задржао само на констатацији да су у опцији биле неколике комбинације: да Санџак остане аутономан, да се припоји Србији или Црној Гори и да се дијели између ове двије републике, баш онако како се то десило 1912. године приликом његовог ослобођења од Турака - Османлија. Опција о аутономији Санџака је отпала пред аргументацијом да би такве аутономије прије Санџака могле да имају Далмација и Војводина, па и Косово и Метохија. Са одређеном аргументацијом отпала је и опција да се Санџак цјеловит веже за једну од република. И прихваћен је предлог да се његова територија подијели између Србије и Црне Горе, баш онако како је то било 1912. године. Цитираћу, с тим у вези, став Марка Вујачића, који је сачуван у стенографским биљешкама. "Мени је жао, другови, што морам да изјавим да се са овим предлогом не слажем. Не слажем се, прво, што се ова покрајина која је са Косовом и Метохијом - историјска творевина, која је као Новопазарски Санџак одувијек била позната и била и остала увијек цјелина, да се данас дијели између двије сестре: на Србију и Црну Гору. И Косово и Метохију треба дати Црној Гори, јер Метохија је историјски црногорска. Ако већ Санџак не треба више да буде посебна административно-политичка и привредна област са извјесном својом аутономијом, онда сам ја против тога да се он припоји Србији, већ мислим да Санџак и оба Дукађина треба присајединити Црној Гори, те тако нашу Црну Гору, која је понајвише дала жртава у овој натчовјечанској и херојској борби за слободу и демократију ову нашу најмању федералну јединицу економски ојачати проширивањем на територију која је најближа и по народу најсроднија. Црна Гора и Санџак најближи су једно другом и вјековима су дијелили зло и добро и заједнички се борили и против султана и његових измећара, и против ћесара и против фашиста. Најзад, сматрам да није ни политички оправдано цијепати данас Санџак,

⁹ Др Зоран Лакић, *Партизанска аутономија Санџака 1943-1945*, Подгорица 1992, стр. 320-327; Др Зоран Лакић, *Историја и историографија*, Бијело Поље 1997, II издање, стр. 65-75.

јер то неће, чини се, ни тамошњи народ прихватити."¹⁰

За даља истраживања остаје питање: Зашто Метохија, како је предлагао Марко Вујачић - није припојена Црној Гори? На ту тему сам 1991. године разговарао (у хотелу Југославија - у Београду) са Милованом Ђиласом. Подсјетио сам га да је о том питању писао у париском *Le mond*-у прије двадесет и више година, и да је изнио тезу да би таквим рјешењем већински црногорски народ био у мањини. Није спорио ову тезу, коју сам, иначе, био запланирао да појасним и у непосредном разговору са Марком Вујачићем. До планираног сусрета, међутим, није дошло из разлога које сам већ саопштио.

Марко Вујачић није изостао у историјским догађајима на којима се водила расправа о будућности Црне Горе и Југославије у послјератном периоду. Но, та значајна тематска цјелина излази из оквира моје теме и мога излагања. Ријеч је о новом времену, устројству нове државе, па је с разлогом за очекивати да је свака расправа стенографисана и тако сачувана од заборавља.

Реална је претпоставка да богата мемоаристика из времена рата 1941-1945. године чува пуно занимљивих детаља из живота и рада Марка Вујачића. За таква истраживања треба имати много више времена од онога којим сам располагао. Ти детаљи би оплеменили причу о Марку Вујачићу.

Не смије се сметнути с ума да је Марко Вујачић био и плодан писац. У партизанској штампи ратног времена има, вјерујемо, његових текстова о значајним питањима наше прошлости. Требало би их пронаћи и евидентирати, а потом сабрати и објавити. И то је задатак који предстоји.

Марко Вујачић није био пророк. Али многе његове идеје су се обистиниле - то је данас с историјске дистанце лакше запазити.

Већи значај придавао је ослободилачкој борби, него класном рату. Историја му је дала за право. Занемаривао је регионално и национално, пред општим и интернационалним, али не у идеологизираним смислу. Са таквим схватањима су предсказани неспоразуми и свађе на локалном нивоу. У таквим његовим схватањима неки су препознавали панславизам, што и данас може бити тема за расправу, макар, онолико колико је за расправу и Његошева мисао исказана сљедећим ријечима: "Ја сам Раде Томов са Његуша, јесам Црногорац, Србин и Југословен и Словен и шака земнога праха под овим звијездама".

У сваком случају, Марко Вујачић је и до данас остао упамћен по својим ставовима. Није их мијењао, већ дорађивао и усавршавао. Као истакнути интелектуалац свога времена, био је сасвим свјестан да за историју и историчаре има довољно простора за објашњавање, тумачење и оцјену догађаја чији је био судионик и креатор.

¹⁰ Исто.